

DRZEWIA JAKO OBIEKTY KULTUROWE

Andrzej Grzywacz

*„O, cóż jest piękniejszego niż wysokie drzewa,
W brzoje zachodu kute wieczornym promieniem.”
Leopold Staff (1878-1957) „Wysokie drzewa”*

WSTĘP

Drzewa, jako najpotężniejsze, o największych rozmiarach wśród świata roślin, symbolizują w wielu kulturach miejsca przebywania różnorodnych bóstw, stąd były i są przedmiotem czci i szacunku. Chroni się sędziwe drzewa nie tylko jako wytwory zjawisk przyrodniczych, ale także jako obiekty kulturowe. Motywami ochrony są cele naukowe, genetyczne, krajobrazowe (estetyczne), ekologiczne, historyczne (zabytkowe, pamiątkowe), patriotyczne, dydaktyczne (Grzywacz 2001).

W okresie zaborów stare drzewa traktowano na ziemiach etnicznie polskich, nie tylko jako pomniki przyrody ale również jako obiekty zabytkowe, świadków dawnej świetności, elementy ojczystej przyrody, „pomocze dydaktyczne” w patriotycznej i państwowotwórczej edukacji społeczeństwa (Klimaszewski 1924).

POMNIKI PRZYRODY

Bardzo znaczącą częścią prawnej ochrony przyrody, są drzewa pomnikowe. Niekiedy wyróżnia się ich 3 kategorie: kandydaci na pomniki przyrody (przedpomniki) czyli drzewa spełniające określone kryteria ale jeszcze nie wpisane do oficjalnego rejestru, pomniki przyrody, weterani - drzewa bardzo stare, chore, zniszczone, niekiedy już wypisane z rejestru, o bardzo dużej wartości symbolicznej oraz społecznej i historycznej, będące jeszcze obiektem zainteresowania i opieki różnych instytucji i lokalnego społeczeństwa.

Blisko 95% pozycji rejestru pomników przyrody w Polsce stanowią drzewa - pojedyncze, grupy, aleje i szpalery. Na ponad 35 tys. pozycji rejestru wszystkich typów pomników przyrody jest 29,5 tys. pojedynczych drzew, 3,5 tys. grup drzew i ok. 700 alej (tabela 1). Pomnikowe drzewa przedstawiają dużą różnorodność gatunkową, obecnie reprezentują 71 rodzajów ze 171 gatunkami, w tym 40 iglastych i 131 liściastych, z czego 60 rodzimych i 111 introdukowanych (obcego pochodzenia). Różnorodność gatunkowa drzew - nowo ustanowionych pomników zwiększa się (tabela 2). Najwięcej wśród pomnikowych drzew iglastych jest sosen, modrzewi, jałowców, świerków, cisów i dąglezji, a wśród pomnikowych drzew liściastych jest lip, dębów, klonów, buków, kasztanowców, jesionów i grabów. Lipy i dęby stanowią 2/3 wszystkich drzew pomnikowych w Polsce liczonych w sztukach, gdyż są to gatunki długowieczne oraz dużo jest lipowych i dębowych grup i alej (Pietrzak 2011). Drzewa pomnikowe mają różnorodne obwoły, tych najgrubszych o obwodzie ponad 6 m na wysokości 1,3 m od gruntu mamy obecnie 659,

z czego najwięcej dębów (tabela 3). Pomnikowych drzew przybywa, licząc w sztukach (szacunkowo) w 1925 r. w ówczesnych granicach Polski było ich 1,1 tys., w 1937 już 5,3 tys. w 1960 r. - 19,8 tys., a według najnowszych danych z 2010 r. ok. 111 tys. sztuk drzew pojedynczych oraz w grupach i alejach (tabela 4).

Tabela 1. Pomniki przyrody w Polsce
Table 1. Nature monuments in Poland

Wyszczególnienie	Pozycje rejestru
pojedyncze drzewa	29 472
grupy drzew	3 482
aleje	674
głazy narzutowe	992
skałki, grotty, jaskinie	296
źródła, wodospady, wywierzyska, jary itp.	504
Razem	35 420

wg GUS (2010)

Tabela 2. Skład gatunkowy drzew pomników przyrody
Table 2. Species composition of tree natural monuments

Drzewa pomnikowe	1995	2010
Rodzaje drzew iglastych	15	17
gatunki rodzime	8	9
gatunki introdukowane	24	31
Rodzaje drzew liściastych	46	54
gatunki rodzime	51	51
gatunki introdukowane	62	80
Razem rodzaje	61	71
gatunki	145	171

Dane z 1995 r. wg A. Grzywacza (2001), a z 2010 r. wg J. Pietrzak (2011)

DRZEWA REKORDOWE W POLSCE

Różne cechy dendrometryczne są brane pod uwagę przy rankingach rekordowych drzew, może to być wiek, obwód, wysokość, miąższość, średnica rzutu korony i inne. Najbardziej wiarygodne są cechy mierzalne, wiek drzew trudniej precyzyjnie ustalić, w szczególności gdy pień ma rozległą dziuplę, ubytek spowodowany długotrwałym działaniem rozkładowym grzybów chorobotwórczych, powodujących zgniliznę drewna. Można podać przykłady drzew rekordowych według różnych cech (Pacyniak 1992, Grzywacz A. 2001, Kusiak i inni 2008).

Tabela 3. Drzewa pomnikowe o obwodzie powyżej 6 metrów
Table 3. Monument trees with a circumference of more than 6 meters

Obwód w cm na wysokości 1,3 m	Ilość drzew w sztukach	Ilość drzew w poszczególnych rodzajach
601 - 700	487	dęby 400, lipy 144, topole 41, buki 17,
701 - 800	127	platany 15, wierzby 13, jesiony 12, wiązy 8,
801 - 900	33	klony i sosny po 3 szt., brzoza, grusza
901 - 1000	10	i kasztan jadalny po 1 szt.
> 1001	2	
Razem	659	659

wg. J. Pietrzak (2011)

Wiek. Cis w Henrykowie koło Lubania ok. 1260 lat; dąb szypułkowy „Chrobry” w Piotrowicach (Nadleśnictwo Szprotawa) ok. 740 lat; cis w Harbutowicach im. Prof. M. Raciborskiego ok. 700 lat.

Obwód pnia. Dąb szypułkowy „Baublis” opisany w „Panu Tadeuszu”, ścięty w 1812 roku (Bordzie, Żmudź), ok. 12,6 m; lipa drobnolistna (Cielętniki) 11,0 m; dąb szypułkowy „Napoleon” (Nadleśnictwo Przytok), spalony w 2010 roku, ok. 10,5 m; platan klonolistny (Chojna) 10,5 m; liczne dęby szypułkowe: Zagnańsk, Bąkowo, Hniszów, Kadyny, Nogat, Piotrowice, Rogalin i inne, 9 - 10 m, topola biała (Leszno k. Warszawy) ok. 13,4 m ale na wysokości 10 cm od gruntu.

Wysokość. Pojedyncze jodły w Beskidzie Żywieckim i Śląskim, w Babiogórskim PN ok. 45 - 50 m, wyjątkowe okazy nawet 56 - 58 m. Pojedyncze świerki w Puszczy Białowieskiej, w Beskidzie Żywieckim ok. 45 - 50 m, wyjątkowe okazy nawet 52 - 54 m.

Mięszkość grubizny. Dąb szypułkowy „Baublis” (wg współczesnych wyliczeń) mógł mieć 180-200 m³; najgrubsze dęby szypułkowe rosnące współcześnie ok. 65 - 80 m³; dorodna sosna w wieku 120 - 140 lat ma około 1 m³ mięszkości grubizny.

Średnica rzutu korony. Samotnie rosnące, sędziwe drzewa liściaste ok. 40 - 65 m, za europejskiego rekordzistę pod tym względem uchodził buk „Bawaria” ok. 87 m., obecnie drzewo już nieistniejące.

Obecnie można podać rankingi drzew według obwodów dla poszczególnych gatunków, na podstawie analiz dokonanych przez Pietrzak (2011). Dla przykładu tylko zostanie podany ranking 20 dębów szypułkowych według obwodów pierśnicowych (tabela 5). Na pierwszym miejscu był „Napoleon” z Nadleśnictwa Przytok koło Zielonej Góry, rosnący na skarpie pradoliny Odry ale obecnie już jest tylko nadpalonym, leżącym fragmentem pnia. Dokonali tego w nocy 15 listopada 2010 r. niezidentyfikowani dotąd wandale. Było to najgrubsze współcześnie drzewo w Polsce. Najgrubszym obecnie jest dąb im. J. Bażyńskiego w Kadynach (Nadleśnictwo Elbląg), a najstynniejszy w kraju pomnik przyrody „Bartek” w Zagnańsku zajmuje pod względem obwodu 5 miejsce wśród dębów (Grzywacz M. 2006). Bardzo ciekawe zestawienia wykonał Gach (2011) dotyczące najwyższych, najgrub-

szych, najstarszych drzew świata, Europy i Polski według danych zamieszczonych w internecie, co można również prześledzić na stronie internetowej autora: mojdrzewa.pl. Są też inne rankingi w tym względzie np. najgrubsze drzewa Lasów Państwowych, zgłaszane na konkurs zorganizowany przez „Przegląd leśniczy” w 2002 r. (Kusiak i inni 2008, Kusiak 2011), ranking najbardziej zasobnych drzewostanów polskich Lasów Państwowych, na podstawie materiałów Biura Urządzenia Lasu i Geodezji Leśnej (Talarczyk 2011).

Fot. 1. Cis w Henrykowie koło Lubania, najstarsze drzewo w Polsce (obecnie już tylko część, żywy fragment) (fot. współczesna - M. Wroński, fot. archiwalna - ze zbiorów niemieckich, sprzed ok. 100 lat)

Photo 1. Yew in Henrykow near Luban, the oldest tree in Poland (now only a part of it, the living section) (photo contemporary - M. Wronski, photo archive - from the German collections, from about 100 years ago)

Fot. 2. Dąb „Napoleon”, do niedawna najgrubsze drzewo w kraju, podpalo-
ny 15 listopada 2010 r. Obecnie drze-
wo wywrócone, pozostały tylko
szczątki. Nadleśnictwo Przytok (fot.
M. Grzywacz)

*Photo 2. Sec Oak „Napoleon”, until re-
cently, the thickest tree in the coun-
try, set on fire 15 November 2010
overturned tree now, leaving only de-
bris. Przytok Forest*

Fot. 3. Dąb „Chrobry”, najstarszy w Pol-
sce, z jego żołądźi wyhodowano dęby pa-
pieskie. Piotrowice, Nadleśnictwo Szpro-
tawa (fot. A. Grzywacz)

*Photo 3. Oak „Chrobry”, the oldest in Pol-
land, with its acorns were grown papal
oaks. Piotrowice, Szprotawa Forest In-
spectorate*

Fot. 4. Dąb „Bartek” w Zagnańsku, najbardziej znany, popularny pomnik przyrody (fot. M. Grzywacz)
Photo 4. Oak „Bartek” in Zagnask, the most famous, popular natural monument

Fot. 5. Dąb im. Jana Bażyńskiego w Kadynach, aktualnie najgrubszy dąb w kraju. Nadleśnictwo Elbląg (fot. M. Grzywacz)
Photo 5. Oak named after Jan Bażyński in Kadyny, currently the thickest oak in the country. Elbląg Forest Inspectorate

Fot. 6. Dąb „Mieszko I” w Warszawie na Ursynowie (fot. M. Grzywacz)
Photo 6. Oak „Mieszko I”, in Warsaw in Ursynow district

Fot. 7. Dąb „Władek z Zagrzęby”. Karczmiska I (fot. M. Grzywacz)
Photo 7. Oak „Władek of Zagrzęba”. Karczmiska I

Fot. 8. Pomnik przyrody - sosna „na szczudłach” ze wsi Wełecz, Leśnictwo Bogucice, Nadleśnictwo Pińsk (fot. A. Grzywacz)

Photo 8. Natural Heritage - pine „on stilts” from the village Wełecz, Bogucice Forestry, Pinsk Forest Inspectorate

Fot. 9. Kapliczki w dziuplach pni starych drzew, częsty zwyczaj w katolickiej Europie

Photo 9. Chapels in hollow trunks of old trees, a common custom in Catholic Europe

Fot. 10. Szklany pawilon z fragmentem słynnego pnia dębu „Baublis” (Bordzie, Żmudź, Litwa), opisany przez Adama Mickiewicza w „Panu Tadeuszu” (fot. A. Grzywacz)
Photo 10. The glass pavilion with a fragment of the famous oak tree trunk „Baublis” (Bordzie, Samogitia, Lithuania), as described by Adam Mickiewicz in „Pan Tadeusz”

Fot. 11. Pomnikowy wiąz w Janowcu nad Wisłą (fot. A. Grzywacz)
Photo 11. Janowiec monumental elm on the Vistula River

Fot. 12. Sztuczna dziupla w Muzeum Leśnictwa w Druskiennikach na Litwie. Na fotografii autor artykułu (fot. M. Grzywacz)

Photo. 12. The artificial hollow at the Museum of Forestry in Druskininkai, Lithuania. In the photograph the author of the article

Tabela 4. Liczebność drzew pomników przyrody w Polsce
Table 4. Number of trees - nature monuments in Poland

Drzewa pomnikowe	Liczebność drzew w wybranych latach						
	1925	1937	1948	1960	1980	2000	2010
Pojedyncze drzewa	®	3790	®	3723	8592	25940	29472
Grupy drzew i aleje	®	105	®	699	2249	5273	4156
Razem	494	3895	ok. 4100	4422	10841	31213	33628
% udział drzew wszystkich kategorii w ogólnej ilości pomników przyrody	82	87	ok. 89	92	92	94	95
Szacunkowa ilość drzew w tys. sztuk	1,1	5,3	9,3	19,8	63,9	110,3	111,2

® brak szczegółowych danych; dane podstawowe za lata 1925, 1937, 1948 wg W. Szafera, dane od 1960 wg GUS

Tabela 5. Ranking pomnikowych dębów szypułkowych w Polsce (wg obwodów rzeczywistych mierzonych w 2006 r. taśmą metalową)

Table 5. Rating of monumental pedunculate oaks in Poland (as measured by the actual circuit in 2006, with a metal tape)

Nazwa	miejsowość	Powiat	województwo	Obwód w cm
Napoleon	Mielno, Zabór	zielonogórski	Lubuskie	1121
1. im. J. Bażyńskiego	Kadyny	elbląski	War - Mazurskie	1032
2. Chrobry	Piotrowice	polkowicki	Dolnośląskie	1031
3. „Przyjaciół”	Bąkowo	świecki	Kuj-Pomorskie	996
4. Chrobry	Nogat	grudziądzki	Kuj-Pomorskie	988
5. Bartek	Żagnańsk	kielecki	Świętokrzyskie	981
6. Chrześcijanin	Januszkowice	dębicki	Podkarpackie	978
7. Rus	Rogalin	poznański	Wielkopolskie	948
8. Poganim	Węglówka	krośnieński	Podkarpackie	920
9. Bolko	Hniszów	chełmski	Wielkopolskie	914
10. Uparty Mazur	Młock	ciechanowski	Mazowieckie	912
11. „Dęby cerkiewne”	Rudka	przeworski	Podkarpackie	891
12. „Siódemka”	Kraków	krakowski	Małopolskie	885
13. Chrobry	Białobrzegi	płocki	Mazowieckie	882
14. Dąb Odyna	Łęknica	żarski	Lubuskie	880
15. Władek z Zagrzęby	Karczmiska	opolski (lubelskie)	Lubelskie	870
16. Mieszko	Warszawa -Ursynów	warszawski	Mazowieckie	843
17. Łokietek	Laska	chojnicki	Pomorskie	843
18. „Władystaw”	Ubiad	nowosądecki	Małopolskie	796
19. Chrobry	Recz	żniński	Kuj-Pomorskie	786
20. „Thor”	Łęknica	żarski	Lubuskie	784

wg M. Grzywacza (2006), nazwy drzew w cudzysłowie są nadane wraz z uzasadnieniem przez autora pomiarów

DRZEWA - SYMBOLE W KRAJOBRAZIE KULTUROWYM

Drzewa reprezentowały i reprezentują bardzo różnorodną symbolikę kulturową:

Drzewo wiedzy - poznania dobra i zła, orzekania wyroków, symbol i miejsce wymierzania sprawiedliwości pod sędziwymi, samotnymi drzewami,

Drzewo wszechświata - oś kosmosu, przestrzeń sakralna,

Drzewo życia - siła witalna, cykliczność przyrody, płodność, nieśmiertelność,

Drzewo pokoju - wielorakie znaczenie w religiach i symbolice, gałązka oliwna, znak rozejmu, sygnał do rokowań pokojowych,

Drzewo wolności - ruchy społeczne i narodowowyzwoleńcze, symbolika maońska, rewolty społeczne,

Drzewo przyjaźni - zgoda, pojednanie, przyjaźń ludzi i narodów,

Drzewo pamięci - upamiętnienie zdarzeń, spotkań, bitew, wybitnych ludzi, rodzin dzieci w rodzinie, wyjątkowych dat w historii państw i narodów,

Drzewo republiki - symbol narodu, państwa, wspólnoty,

Drzewo genealogiczne - rodowód, pokrewieństwo, wspólnota przodków,

Drzewo euro - symbol Unii Europejskiej, wspólna waluta (jedność pnia w różnorodności korzeni i konarów),

Drzewo w terminach medycznych - neuronowe, oskrzelowe, dendryt,

Drzewo święte - święte gaje i drzewa znane w wielu kulturach i w różnych epokach historycznych np. Bodhi (Bo), Diany, Gofery, Jessego, Upas, Drzewo Krzyża Świętego.

W szczególności za święte drzewa uznawano następujące gatunki: krzew winny, cedr, cyprys, oliwka, palma, akacja, figowiec, dąb, laur, jabłoń, cis, buk, jesion, a w Azji miłorząb i szydlica oraz inne (Michałowski 1991).

Stare lub martwe drzewa można nadal zachowywać, gdy mają szczególną wartość przyrodniczą lub historyczną. Można tego dokonywać na różne, przedstawione poniżej sposoby:

1. **Wymiana, posadzenie w sąsiedztwie młodego drzewa** - „Bartuś” posadzony opodal dęba „Bartka” w Zagnańsku, wyrosły z żołądzi, nasion rodzica; podobnie dąb „Kopernik” na dziedzińcu Katedry we Fromborku;
2. **Konserwacja kikutów drzew** - wiąz przed Pawiakiem w Warszawie, po zamarceniu przez wiele lat zachowywano kikut a następnie wykonano pomnik z brązu, odlany w kształcie rosnącego tam wcześniej drzewa;
3. **Wykorzystywanie części wypróchniałego pnia (dziupli)** - kapliczki, bożemęki, izby lekcyjne, małe muzea, rzeźby i pomniki, przystanki autobusowe lub jeszcze inne sposoby praktycznego wykorzystania;
4. **Pozostawienie i ochrona pniaka** - pniak „grubej jody” w leśnictwie Czarna Hala w Babiogórskim PN, obecnie zrekonstruowany z kamieni i cementu (żółty szlak);
5. **Pozostawienie stojącego drzewa** - dąb „Car” w Nadleśnictwie Hajnówka, dąb „Kościuszko” pod Maciejowicami, „Wilcza sosna” spod Jagiełty, sosna bartna w Nadleśnictwie Parciaki;
6. **Pozostawienie leżącego drzewa** - sosna bartna o bardzo silnym skrucie włókien przy siedzibie Nadleśnictwa Supraśl, dąb „Jagiełto” w Białowieżskim PN, olbrzymi platan przed Muzeum w Krokowej na Kaszubach;
7. **Ochrona szczątków *ex situ*** - przeniesienie fragmentów pnia lub cienkich wyrzynków do muzeum, izby przyrodniczo-leśnej, ośrodka edukacyjnego, z zaznaczeniem dat wydarzeń historycznych na przekroju poprzecznym (Grzywacz 2001).

DRZEWIA ZWIĄZANE Z KULTEM RELIGIJNYM

Na drzewach dokonywały się objawienia Matki Bożej (uznane lub nieuznawane oficjalnie przez władze kościelne), które to miejsca stawały się miejscem kultu maryjnego. Na podstawie opracowania „Z dawna Polski tyś Królową. Przewodnik po Sanktuariach Maryjnych” (Gawlenia, Jordan 1996) wybrano 20 przykładów (wg gatunków drzew).

Na dzikiej gruszy. Wniebowzięta Maryja Panna z Rzeszowa, Opiekunka Podlasia Leśniańska Królowa - Matka Boża Jedności i Wiary (Leśna Podlaska), Matka Boska Żyrowicka (Żyrowice k. Stonima).

Na lipach. Matka Boża Świątolińska (Święta Lipka), Matka Boża Lipska z Lubawy, Matka Boża Ostrożańska (Ostrożany).

Na topoli. Matka Boska Niepokalana (Tuligłowy).

Na drzewach, bez nazwania gatunku. Leżajska Matka Boża Pocieszenia, Królowa Mazowsza i Pani Skępska, Matka Boska Bolesna z Jarostawia, Matka Boża Gidelska, Krasnobrodzka Szafarka Łask - Pocieszycielka Zamojszczyzny, Dolnośląska Strażniczka Wiary (Bardo Śląskie), Matka Boża Sianowska - Królowa Kaszub, Matka Boża Pocieszenia z Jodłówki, Matka Boża - Pani Kujaw (Ostrowas), Matka Boża Studzienniczna (Przewięź, Augustów).

Na dębach. Matka Boża Kochowińska (Żydaczów k. Stryja), Matka Boża Królowa Pokoju (Stoczek Warmiński), Bolesna Pani Hałcnowska (Bielsko-Biała)

Najczęściej w koronie drzew ukazywała się różnym osobom Matka Boska przekazując prośby, życzenia, jakieś informacje (wiemy to z przekazów legendarnych lub przekazów historycznych), czasami był to obraz lub figura, które w cudowny, niewytłumaczalny sposób były znajdowane na danym drzewie.

DRZEWIA I DREWNO W BIBLIJ

Biblia zawiera w różnym kontekście nazwy roślin drzewiastych, co można współcześnie łatwo przeanalizować korzystając z konkordancji biblijnej, wykonanej metodą komputerową (Flis 1996), na przykład: akacja, akacjowy, balsamowe drzewo, bluszcz, bukszpan, cedr, cedrowy, cierń, cierniowy krzew, cynamon, cyprys, cyprysowy, daktylowa palma, dąb, figowiec, figa, drzewo figowe, głóg, granat, drzewo granatowe, heban, hebanowy, jabłoń, jabłko, jagoda, jałowiec, janowiec, jesion, migdał, migdałowy, drzewo migdałowe, mirt, gałęzie mirtowe, morwa, oliwka, oliwkowy sad, gaj oliwny, orzech, palma, palmowy, pistacja, platan, róża, rycynusowy krzew, sandałowe drzewo, sosnowe gałęzie, sykomora = figa ośla, tamaryszek, drzewo tamaryszkowe, topola, terebint, tuja, drewno tujowe, wiaź, wierzba, wierzbowy, winorośl. O oliwce jako roślinie, w Biblii mówi się 67 razy, natomiast o wytłoczonym produkcie z oliwek - oliwie aż 177 raz. Podobnie jest z winoroślą, wymienianą tylko 23 razy, natomiast o winnicy mówi się 137 razy, o winie 229, winogronach 26, winnym szczepie 36 razy oraz 13 razy o winobranii i 29 razy o moszczu winnym.

Spółcześnie opisywane w Biblii posiadały sporą wiedzę o cechach drewna poszczególnych gatunków, ich użyteczności, wartości - na przykład z drewna akacjowego było wykonana Arka Przymierza, drewna twardego i trwałego, wymienia się również inne przedmioty wykonane z akacji - ołtarze, stoły, słupy, drążki, deski; cedr ma wiele odniesień, jako drewno szlachetne, drogie, ale także służy jako odnośnik do porównania smukłości, wysokości, zdrowia ludzi, jest symbolem zieleni, bujnej roślinności, rozległych lasów cedrowych Libanu; „dawali ci jako zapłatę kość stoniową i drewno hebanowe” (Ez 27, 15) - symbol drogocенności; „chlebem ich korzeń jałowca” (Hi 30, 4) - jako symbol głodowego pożywienia; „z drewna sandałowego, król zrobił chodnik do Świątyni Pańskiej”; „król zrobił podłogi do Świątyni Pańskiej” (2 Krn 9, 11); można znaleźć trafne obserwacje, dotyczące miejsc naturalnego występowania różnych gatun-

ków drzew np. „jak topola nad bieżącymi wodami” (Iz 44, 4), „gałązki gęstych drzew i wierzb nadrzecznych” (Kpł 23, 40); mówi się o zabiegach z zakresu hodowli lasu np. „gęstwiny lasu trzebi się toporem” (Iz 10, 34); Noe otrzymał polecenie od Boga „zbuduj sobie arkę z drzewa żywicznego” (Rdz 6, 14); kontekst do słowa „jagody” jest dość różnorodny np. dojrzałe, trujące, cierpkie, słodkie, co zapewne było nazwą ogólną, bez wyróżniania jeszcze wtedy nazw poszczególnych gatunków jagodowych (Grzywacz 2006).

W konkordancji biblijnej słowo – drewno, drewniany, wymienione jest 76 razy, zaś drzewo aż 354, w znaczeniu dwojakim, rosnącego drzewa ale częściej jako drewno, surowiec drzewny. Bardzo bogate i wyjątkowo różnorodne jest słownictwo dotyczące części drzew i krzewów np.: gałąź, gałązka, krzew, kora, korceń, liść, pień, sęk, drzewo liściaste; sortymentów drewna, np.: badył, belka, cedrowy budulec, chata, chrust, cierń, cierniowa korona, ciosany budulec, deska, drąg, drażek, drwa, drzazga, drzewce, kij, kłoda, kołek, laska, listwa, opał, pałka, patyk, podpałka, poprzeczka, różga, różdżka, słup, stos drewna, tarcica, tyczka, wiązanka z gałęzi, wieniec, zasieki z drzew na drodze, żerdź; wyrobów i obiektów z drewna np.: arka Noego, Arka Przymierza, bat, becзка, bęben, bicz, brama, buda, budynek, chodnik drewniany, czółno, cymbały, cytadela, cytra, dach, dom, dzida, drzwi, dyby, dysk, filar, flet, futryna, gołębnik, grzechotka, harfa, harpun, klatka, kolumna, kolumnada, kołatka, koło, kołowrót, komnata, komora, koryto, kosz, krata, krzesło, krzyż, lira, lektyka, lutnia, ławka, łódź, łódka, łopata, łopatką, łóże, łózko, łuk, machina wojenna, maczuga, maszt, miech, młotek, mostek, motyka, mur obronny, obelkowanie budowli, obora, odrzwi, okap, okno, okręt, ołtarz, oszczep, pałac, piasta, puszczątka, płaskorzeźba, płot, podłoga, podwalina, rydwan, rygiel, schody, skarbonka, skrzynia, spichlerz, stajnia, statek, ster, stół, strop, surma, strzała, szałas, sztandar (drzewce), szubienica, świątynia, świecznik, taran, tarcza, tratwa, trąby, toporek, trzon, trumna, trybuna, trzon, trzonek (do siekiery, topora, młota, kilofa), uchwyt, warsztat tkacki, wartownia, wędka, wędzidło, wieża, widły, wiośło, wólcznia, wóz, wrota, wrzeciono, zamek (drewniane zamknięcie), zasuwa, żłób i inne.

Bogactwo i różnorodność słownictwa w Biblii związanego z drewnem i jego przerobem, rzemiosłem i budownictwem drewnianym, jest jeszcze jednym pisany dowodem na powszechność i wszechstronność zastosowania tego materiału w czasach biblijnych, jest dowodem na wielkie znaczenie stosowania drewna w rozwoju cywilizacyjnym. Znaczenie drewna, papieru i mebli, być może w przyszłości będzie podstawą do nazywania konkretnego okresu historycznego „epoką drewna”, tak jak mówimy o epokach kamienia łupanego, brązu, żelaza, lotów kosmicznych, itd. (Grzywacz 2006).

DRZEWA PAPIESKIE

W kwietniu 2004 r. podczas ogólnopolskiej Pielgrzymki Leśników w Watykanie, z okazji 80-lecia Lasów Państwowych, papież, Jan Paweł II pobłogosławił żółędzie zebrane z najstarszego w kraju dębu szypułkowego „Chrobry” (Nadleśnictwo Szprotowa), który ma około 750 lat. Z tych żółędzi wyhodowano w szkółce Nadleśnictwa Rudy Raciborskie sadzonki, w ilości 514 sztuk, które w 2006 r. w uroczysty sposób posadzono w wybranych miejscach (nadleśnictwa, szkoły i uczelnia leśne i inne miejsca ważne dla leśnictwa), na terenie całego

kraju. Szczegóły tej akcji opisują Dawidziuk (2011) i Matysiak (2011), temu doniosłemu wydarzeniu poświęcony jest również wspaniały, bogato ilustrowany album autorstwa A. Żukowskiego (2010). Podobna inicjatywa powstała w związku z pielgrzymką do Polski papieża Benedykta XVI, który pobłogosławił nasiona 26 maja 2006 r. przed mszą świętą na Placu Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Były to: sosna piska (Nadleśnictwo Maskulińskie), sosna taborska (Nadleśnictwo Miłomłyn), sosna limba (Tatrzański Park Narodowy), świerk istebniański (Nadleśnictwo Wiśła), żołądzie z pomnika przyrody „Adam” dębu szypułkowego (Nadleśnictwo Jamy), buk z Puszczy Bukowej koło Szczecina (Nadleśnictwo Gryfino), cis (Nadleśnictwo Zamrzenica), jodła (Leśny Zakład Doświadczalny w Krynicy). Z tych nasion wyhodowano w szkółkach Nadleśnictwa Syców i Nadleśnictwa Jabłonna ponad 40 tys. szt. sadzonek. Sadzonki „benedyktyнки” zostały przez Lasy Państwowe rozdane bezpłatnie wraz ze stosownymi certyfikatami i wysadzone przez parafie, samorządy, szkoły, przedszkola i inne instytucje np. przez Nuncjaturę Apostolską w Warszawie, ogrody botaniczne (Bukowski 2011). Z okazji zakończonej beatyfikacji Jana Pawła II, jako dowód wdzięczności, powstała w 2011 r. inicjatywa sadzenia cisów jako drzew pamięci, to już trzecia kolejna inicjatywa w tym względzie – takie drzewa to żywe pomniki, dowody czci dla wielkich, szanowanych osób.

KULTUROTWÓRCZA ROLA DRZEW I LASÓW

Wpływ drzew, lasu, motywów i tematów leśnych i botanicznych oraz myśliwskich znajdujemy bardzo licznie w mitologii greckiej i rzymskiej, starożytności słowiańskiej, architekturze, rzeźbie, malarstwie, fotografii, filmie, performance, ceramice, szkle artystycznym, tkaninie artystycznej. Motywy leśne widzimy na broni i akcesoriach myśliwskich, naczyniach, plakatach i nalepkach, w reklamach, graffiti, ekslibrisach, na pocztówkach, znaczkach pocztowych, etykietach zapalczanych, kartach telefonicznych, w sztuce heraldycznej, sztuce medalierskiej, na odznaczeniach i odznakach, monetach, banknotach, szatach i ubiorach, sztandarach, biżuterii, zegarach, w meblarstwie i stolarstwie, na kartach do gry, zabawkach, upominkach i pamiątkach. Duże wpływy inspiracji lasem, drzewami i leśną przyrodą można znaleźć w muzyce, literaturze pięknej, a także w żartach, karykaturze, przysłowiach i mądrości ludowej, aforyzmach, przesądach itd. Można powiedzieć, że „las tętni życiem” także poza jego obszarem, również bardzo bogato w życiu społecznym, w kulturze i sztuce (Wiśniewski, Kiełczewski 2004).

Pewną miarą rzeczywistych wartości dóbr i usług świadczących przez lasy niech będą wyliczenia przedstawione w tabeli 6, dla warunków USA. Nie posiadamy niestety podobnych wyliczeń i szacunków dla warunków przyrodniczo-leśnych Polski. Z danych tam zawartych wynika, że surowce leśne, w tym drewno to tylko 14% wartości lasów. Największe znaczenie mają funkcje ekologiczne (ochronne) lasów, ale także funkcje społeczne, w tym wartości kulturowe. Są to wyliczenia dla lasów, zapewne można przygotować analogiczne wartościowanie dla drzew, w tym tych najbardziej cennych przyrodniczo, drzew pomnikowych. Aleksander von Humboldt (1769-1859) lubił mawiać „Miejcie szacunek dla drzewa, które jest jednym wielkim cudem i które dla naszych przodków było rzeczą świętą. Wrogi stosunek do drzewa jest cechą narodu o małej wartości i cechą człowie-

ka nikczemnego". W dzisiejszym języku znaczenie „człowieka nikczemnego” należałoby tłumaczyć jako małego, z niewielką wiedzą i świadomością ekologiczną, człowieka prostackiego, niekulturalnego.

Przedstawiono tu tylko przykłady, wybrane sygnały o różnorodnym znaczeniu drzew jako ciekawych, interesujących obiektów kulturowych. Można by było przedstawiać ich znaczenie także według poszczególnych gatunków drzew, których mamy 38 wśród leśnych, rodzimych, naturalnie występujących w naszym kraju. Gatunków introdukowanych (obcego pochodzenia) rosnących w parkach, zieleńcach, w mniejszym stopniu w lasach - mamy kilkaset. Zostały sprowadzone głównie z odległych terenów o podobnym do naszego klimacie, z Ameryki Północnej, z dalekiego wschodu Azji. Można byłoby podawać przykłady ciekawych, cennych drzew z punktu widzenia społeczno-historycznego dla poszczególnych regionów kraju (województw, powiatów, nadleśnictw, miast). Pozostaniemy tylko na przykładach ze świadomością, że o wiele więcej drzew niż tu wymieniono, ma dużą wartość jako obiekty kulturowe.

Tabela 6. Wartość dóbr i usług świadczonych przez lasy USA (w dolarach na 1 ha w ciągu roku)

Table 6. The value of goods and services provided by forests of the U.S. (in dollars per 1 ha per year)

Wyszczególnienie	\$	%
Recykling materii i energii	361	37
Regulacja klimatu	141	15
Surowce leśne, głównie drewno	138	14
Ochrona przed erozją	96	10
Oczyszczanie środowiska	87	9
Rekreacja i turystyka	66	7
Produkty żywnościowe	43	4
Zasoby genowe	16	2
Wartość glebotwórcza	10	1
Dostawy wody	3	0,3
Regulacja obiegu wody	2	0,2
Regulacja zakłóceń	2	0,2
Wartości kulturowe	2	0,2
Ochrona biologiczna środowiska	2	0,2
Razem	969	100

wg Constanza R. i inni (1997)

LITERATURA

Bukowski L., 2011. Inicjatywa upamiętnienia I pielgrzymki do Polski papieża Benedykta XVI z późniejszym sadzeniem drzew wyrosłych z nasion pobłogosławionych 26 maja 2006 r. w Warszawie.[w:] Przerwana konferencja, „Towarzystwo Przyjaciół Fajstawic”, Lublin - Fajstawice, 45-48.

Constanza R. et al. 1997. The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature*, 387, 253-260.

- Dawidziuk J. 2011. Pamiętne spotkanie leśników polskich z papieżem Janem Pawłem II 28 kwietnia 2004 r w Watykanie [w:] Przerwana Konferencja „Towarzystwo Przyjaciół Fajstawic”, Lublin - Fajstawice, 31-36.
- Flis J. 1996. Konkordancja Starego i Nowego Testamentu do Biblii Tysiąclecia. Oficyna Wydawnicza Vocatio, Warszawa.
- Gach P. 2011. Najwyższe, najgrubsze, najstarsze drzewa świata, Europy i Polski według danych zamieszczonych w Internecie. [w:] Przerwana Konferencja „Towarzystwo Przyjaciół Fajstawic”, Lublin - Fajstawice, 67-84.
- Gawlenia G., Jordan G. 1996. Z dawna Polski tyś Królową, Przewodnik po Sanktuariach Maryjnych. Siostry Niepokalanki, Szymanów, wyd. IV.
- Grzywacz A. 2001. Drzewa pomniki przyrody świata i Polski. *Agricola*, 51, 29-41.
- Grzywacz A. 2006. Problematyka przyrodniczo-leśna w konkordancji biblijnej [w:] Kulturotwórcza rola lasu i leśnictwa. Wydawnictwo PTL, Lublin, 95-103.
- Grzywacz M. 2006. Stan zdrowotny oraz ocena wartości społecznej i historycznej najstarszych i najgrubszych dębów szypułkowych w Polsce. Praca magisterska. Wydział Leśny, SGGW, Warszawa (maszynopis).
- Klimaszewski W. 1924. Las jako państwowotwórczy czynnik przyrody. *Las Polski*, w. 8, 273-281.
- Kusiak W. 2011. Najgrubsze drzewa polskich lasów państwowych w świetle wyników inwentaryzacji czytelników „Przegląd leśniczego”. [w:] Przerwana konferencja, „Towarzystwo Przyjaciół Fajstawic”, Lublin - Fajstawice, 53-56.
- Kusiak W., Węgiel A., Borkowski K., Danielewicz W. 2008. Najgrubsze drzewa Lasów Państwowych. CILP, Warszawa.
- Matysiak A. 2011. Przebieg akcji sadzenia dębów papieskich Jana Pawła II w Lasach Państwowych w 2006 r. [w:] Przerwana Konferencja „Towarzystwo Przyjaciół Fajstawic”, Lublin - Fajstawice, 37-39.
- Michałowski A. 1991. Drzewa w krajobrazie kulturowym. Studia i materiały Zarządu Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo - Ogrodowych, Warszawa.
- Pacyniak C. 1992. Najstarsze drzewa w Polsce. Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa.
- Pietrzak J. 2011. Metodyka i kryteria uznawania za pomniki przyrody drzew oraz określania klas ich wartości przyrodniczej i społecznej. Praca doktorska, Wydział Leśny, SGGW, Warszawa (maszynopis).
- Talarczyk A. 2011. Aktualny ranking najbardziej zasobnych drzewostanów polskich lasów państwowych w świetle zasobów banku danych Biura Urządzania Lasu i Geodezji Leśnej. [w:] Przerwana Konferencja „Towarzystwo Przyjaciół Fajstawic”, Lublin - Fajstawice, 49-52.
- Wiśniewski J., Kiełczewski B. 2004. Kulturotwórcza rola lasu. Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. A. Cieszkowskiego, Poznań.
- Żukowski A. 2008. Drzewa Jana Pawła II. Agencja Reklamowo-Wydawnicza „Vectra”, Czerwonka - Leszczyń.

DRZEWA JAKO OBIEKTY KULTUROWE. Streszczenie: Sędziwe, o dużych rozmiarach drzewa, to nie tylko ciekawe obiekty przyrodnicze ale również obiekty kulturowe, o dużym znaczeniu historycznym, pamiątkowym, patriotycznym, dydaktycznym i symbolicznym. Większość z nich chronionych jest prawnie jako pomniki przyrody. Podano charakterystykę drzew – pomników przyrody w Polsce oraz ich rekordowe przykłady pod względem wieku, obwodu pnia, wysokości, miąższości grubizny, średnicy rzutu korony. Omówiono najczęściej występującą w naszym kręgu cywilizacyjnym symbolikę drzew w krajobrazie kulturowym oraz sposoby dalszego postępowania z bardzo starymi, zamierającymi lub już zamarłymi drzewami o szczególnej wartości symbolicznej. Przedstawiono przykłady

drzew związanych z kultem religijnym w Polsce oraz przeanalizowano stan wiedzy o drzewach i drewnie społeczeństw opisanych w Starym i Nowym Testamencie, posługując się opracowaniami zawartymi w konkordancji biblijnej. Scharakteryzowano trzy fale sadzenia w naszym kraju drzew papieskich: dębów papieskich poświęconych pamięci Jana Pawła II, różnych gatunków drzew „benedyktynek” poświęconych przez Benedykta XVI oraz cisów dla uczczenia zakończenia beatyfikacji Jana Pawła II w 2011 r. Zasygnalizowano przykłady kulturotwórczej roli drzew i lasów.

Słowa kluczowe: pomniki przyrody, drzewa rekordowe, drzewa symboliczne w krajobrazie kulturowym, drzewa w kulcie religijnym, drzewa papieskie, kulturotwórcza rola drzew

TREES AS CULTURAL OBJECTS. Abstract: Aged, large-sized trees, are not only interesting natural sites but also cultural objects, of great historical, commemorative, patriotic, educational and symbolic meaning. Most of them are legally protected as natural monuments. In the paper there are given the characteristics of trees - nature monuments in Poland, and examples of their record in terms of age, trunk circumference, height, merchantable timber volume, the diameter of the crown projection. The author discusses the most common in our civilization symbolism of trees in the cultural landscape and how to proceed with the very old, dying or already dead trees of particular symbolic value. Presented are the examples of trees associated with the religious cult in Poland and examined is the state of knowledge about trees and wood of the societies described in the Old and New Testament, by using the studies included in the concordance of the Bible. Characterized are three waves of planting Papal trees in our country: Papal oaks devoted to the memory of John Paul II, the various species of „Benedictine” trees, dedicated by Benedict XVI and the yew trees to celebrate the end of the beatification of John Paul II in 2011. Signaled are the examples of the cultural role of trees and forests.

Keywords: natural monuments, record trees, symbolic trees in the cultural landscape, trees in religious worship, Papal trees, culture-the role of trees

Prof. dr hab. Andrzej Grzywacz
Katedra Ochrony Lasu i Ekologii
Wydział Leśny SGGW, Warszawa
andrzej_grzywacz@sggw.pl